

راهبردهای آمایش مناطق مرزی ایران با بکارگیری مدل SWOT و تحلیل شبکه‌ای ANP (مطالعه موردی: خراسان جنوبی)

مهدی محمودی

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

حجت مهکویی^۱

گروه جغرافیا، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

احمد خادم‌الحسینی

گروه جغرافیا، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

حمید صابری

گروه جغرافیا، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۳/۳۰ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۰

چکیده

مناطق مرزی بدلیل یکسری ویژگی‌های خاص از جمله دوری از مرکز، توسعه نیافتگی، ناپایداری سکونت، تبادلات مرزی و... از دیرباز مورد توجه حکومتها بوده است. اما آمایش این مناطق هنوز جایگاه واقعی خود را در نظام برنامه‌ریزی کشور پیدا نکرده است. استان خراسان جنوبی با داشتن بیشترین مرز با کشور افغانستان از نظر توسعه یافتگی در ردیف استانهای کمتر توسعه یافته است و از فرصت‌ها و قابلیت‌های مرزی کمتر استفاده نموده است. این پژوهش با روش کمی و با ماهیت توصیفی-تحلیلی و با شیوه میدانی و کمک پرسشنامه و تجزیه و تحلیل با استفاده از مدل SWOT و ANP به ارائه الگوی مناسب برای آمایش مناطق مرزی (استان خراسان جنوبی) پرداخته است. نتایج حاصله نشان می‌دهد الگوی مناسب برای مناطق مرزی از نوع تهاجمی است و بر اساس اولویت‌بندی، استراتژی تهاجمی (SO) یعنی تقویت همزمان زیرساختهای توسعه و امنیت برای نیل به توسعه پایدار از اولویت اول برخوردار است. نتایج بدست آمده از وزن‌دهی به زیر معیارها نیز بیانگر این واقعیت است که وجود بازارچه‌های مرزی، گمرک و منطقه ویژه اقتصادی (S2) مهمترین نقطه قوت استان، امنیت نسبی موجود در مرز (O3) مهمترین فرصت استان، بی‌ثباتی طرف افغان در مناسبات تجاری و سیاسی (T2) مهمترین تهدید استان و ضعف زیرساخت‌های کالبدی (جاده، راه آهن و...) (W4) مهمترین نقاط ضعف استان می‌باشد.

واژگان کلیدی: آمایش سرزمین، مناطق مرزی، مرز، خراسان جنوبی، مدل SWOT، مدل ANP

مقدمه

از نظر ساختار فضایی، مناطق مرزی علاوه بر ویژگی دوری از مرکز، دارای ویژگی‌های کالبدی خاص می‌باشند که در مجموع باعث تشدید گسستگی فضایی و در نتیجه توسعه نیافتگی آنها می‌شوند و در نتیجه هر گونه ساختار فضایی در سطوح و مقیاس‌های مختلف به ویژه در ارتباط بین فضاها، مرزی و دیگر نواحی، مستلزم برخورداری از پدیده‌ای بنام مرکزیت است (عزتی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۱). خراسان جنوبی با بیشترین مرز با افغانستان، هنوز از نظر شاخص‌های توسعه یافتگی در ردیف استانهای کمتر توسعه یافته قرار دارد، فرصت‌ها، پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مرزی کمتر مورد توجه بوده، سرمایه‌گذاری دولت، بخش تعاونی و خصوصی کافی نبوده و تمایلی برای سرمایه‌گذاری در این استان وجود ندارد. لذا شاهد تخلیه روستاهای نوار مرزی، گرایش مردم منطقه به قاچاق کالا و مواد مخدر و... می‌باشیم. اگرچه که بیکاری و خشکسالی‌های متعدد و عدم تأمین زیرساخت‌ها از عوامل مهاجرت و تخلیه روستاهای مرزی به شمار می‌آید، لیکن برنامه توسعه‌ای قابل توجه‌ای در جهت اشتغال جوانان منطقه صورت نگرفته و مردم منطقه بعضاً برای امرار معاش به سوی مشاغل کاذب و غیر قانونی روی آورده که این امر سبب گردیده مقامات حکومتی نگاه تهدید محور به مرز و مناطق مرزی در شرق کشور داشته باشند (عندلیب و مطوف، ۱۳۸۸: ۷۱).

ضعف حکومت مرکزی افغانستان و ناامنی‌های داخلی، بی‌ثباتی در مبادلات مرزی، تعلیق فعالیت گمرکات و بازارچه‌های مرزی، تلاش کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای تصاحب بازار افغانستان، بر نقش و کارکرد مرز ایران و افغانستان تأثیر گذار است. این مسئله مطرح است که با توجه به موقعیت مرزی و کمتر توسعه یافتگی خراسان جنوبی چه الگویی برای آمایش سرزمین این منطقه مفید و کاربردی خواهد بود؟ پژوهش حاضر قصد ارائه راهبردهای مناسب برای آمایش سرزمین در مناطق مرزی ایران بویژه منطقه مورد مطالعه را با استفاده از مدل ترکیبی ANP - SWOT دارد. محدوده تحقیق استان خراسان جنوبی است که از میان سه استان شرقی کشور بیشترین مرز مشترک با افغانستان را دارد.

مبانی نظری

تعریف و مفهوم آمایش سرزمین

آمایش را از ریشه آمودن و آمایدن به معنای آباد کردن، آراستن، زینت دادن، مهیا کردن گرفته‌اند. در فرهنگ لغات لاروس آمایش: "بهترین نوع توزیع جغرافیایی فعالیت‌های اقتصادی با توجه به منابع طبیعی و انسانی" تعریف شده است. افراد، سازمانها و نهادهای مرتبط با آمایش سرزمین تعاریف متعددی از آمایش سرزمین ارائه کرده‌اند. این تنوع در تعاریف بیانگر دیدگاه‌ها، نیازها و سلیقه‌های مختلف بین متخصصان و نهادهای متولی آمایش سرزمین است. آمایش سرزمین تنظیم رابطه بین انسان، فضا و فعالیت‌های انسان در فضا به منظور بهره‌برداری درخور و پایدار از جمیع امکانات انسانی و فضایی سرزمین در جهت بهبود وضعیت مادی و معنوی اجتماع در طول زمان است (مخدوم، ۱۳۸۷: ۱۶). آمایش سرزمین در چارچوب اصول مصوب از طریق افزایش کارایی و بازدهی اقتصادی، گسترش عدالت اجتماعی، رفع فقر و محرومیت و برقراری تعادل و توازن در برخورداری از سطح معقول توسعه و

رفاه در نقاط و مناطق جغرافیایی، ایجاد نظام کاربری اراضی متناسب با اهداف توسعه متعادل و حفظ محیط زیست، ایجاد و تحکیم پیوندهای اقتصادی درون و برون منطقه‌ای و هماهنگ سازی تأثیرات فضایی- مکانی سیاستهای توسعه مناطق و محورهای خاص به گونه‌ای عمل می‌کند که بتواند اهداف چشم‌انداز بلند مدت توسعه کشور و مدیریت یکپارچه سرزمینی را محقق سازد (مرکز ملی آمایش سرزمین، ۱۳۸۵: ۱).

تنظیم رابطه بین انسان، فضا و فعالیت‌های انسان در فضا به منظور بهره‌برداری منطقی از جمع امکانات در جهت بهبود وضعیت مادی و معنوی اجتماع بر اساس ارزش‌های اعتقادی، سوابق فرهنگی، یا ابزار علم و تجربه در طول زمان است (معصومی اشکوری، ۱۳۷۶: ۳۹). آمایش سرزمین عبارت است از توزیع متوازن و هم‌آهنگ جغرافیایی کلیه فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و معنوی در پهنه سرزمین نسبت به منابع طبیعی و انسانی (سهامی، ۱۳۸۶: ۲۴). برنامه‌ریزی و سازمان دادن نحوه اشغال فضا و تعیین محل سکونت انسانها و محل فعالیت‌ها و تجهیزات و همچنین کنش‌های بین عوامل گوناگون نظام اجتماعی و اقتصادی (مهندسین مشاور ستیران، ۱۳۵۴). آمایش سرزمین یک اصطلاح عمومی است که شامل یک مجموعه ترکیبی از سیاست و حکومت است (Susanne et al, 2017: 39). آمایش سرزمین به تعیین مرزها، ساختار اجتماعی و فعل و انفعالات بین تعیین مرزها و ساختارها می‌پردازد (Atzili & Westbrook, 2017: 115).

مرز

مرزها خطوط اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تحدید حدود یک واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند و ضمن تعیین حدود قلمرو یک حکومت، تعیین کننده حدود اختیارات دولت آن حکومت نیز هستند (میرحیدر، ۱۳۸۵: ۱۶۲). مرز، خط پیرامونی است که بخش پایانی گستره یک ملت را مشخص می‌سازد و جنبه‌ای سیاسی پیدا می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۸۶: ۴۰). تعیین کننده حدود و قلمرو حاکمیت، صلاحیت و مالکیت یک حکومت یا نظام سیاسی است و کشورها و دولت‌ها را از یکدیگر جدا و متمایز می‌کند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۲: ۳۱۰). مرز به پدیده‌ای فضایی اطلاق می‌شود که منعکس کننده قلمرو حاکمیت سیاسی یک دولت بوده و مطابق قواعد خاصی در مقابل حرکت انسان، انتقال کالا و... ایجاد می‌کند (درایسدل و بلیک، ۱۳۷۶: ۱۰۱).

پیشینه پژوهش

هانسن^۱ (۱۹۷۸) در مقاله‌ای تحت عنوان "مناطق مرزی مطالعه موردی نظریه انتقادی فضایی در اروپا"^۲ به شیوه‌ای انتقادی، ماهیت و اهمیت تئوری مکان و نظریه قطب رشد را در رابطه با کارکرد منطقه مرزی و سیاست مورد بررسی قرار داده و استدلال نموده که هیچ کدام از این دو رویکرد نتوانسته‌اند یک تئوری رضایت بخش برای مناطق مرزی تنظیم نمایند. اندرسون و اودو^۳ (۱۹۹۹) در مقاله‌ای با عنوان "مرز، مناطق مرزی و سرزمینی"^۴ بیان می‌دارند که مفهوم و اهمیت مرزهای کشور، مانند موقعیت جغرافیایی شان، به طور موثری در زمان و مکان تغییر می‌کند. مرز و مناطق مرزی از جمله مکان‌های هشدار دهنده در عصر جهانی شدن، پایان جنگ سرد و رشد مناطق فرا دولتی

^۱. Hansen

^۲. Border Regions: A Critique of Spatial Theory and an European Case Study

^۳. Anderson & O' Dow

^۴. Borders, Border Regions and Territoriality

هستند. عندلیب و مطوف (۱۳۸۸) در مقاله "توسعه و امنیت در آمایش مناطق مرزی ایران" علاوه بر شناخت پایه‌های نظری و نظریه‌های مربوط به آمایش سرزمین، تجربه‌های کشورهای مختلف جهان و نیز تجربه‌های ایران در آمایش مناطق مرزی را مورد بحث و بررسی قرار داده و راهبردها و راهکارهای برخورد با مشکلات مناطق مرزی را تبیین نموده‌اند. عزتی، حیدری‌پور و اقبالی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان "نقش و جایگاه آمایش مناطق مرزی در نظام برنامه‌ریزی (مطالعه موردی: مناطق مرزی ایران)" بیان می‌دارند که توسعه و امنیت در مناطق مرزی، لازم و ملزوم یکدیگر بوده و همچنین، شدت عدم تعادل منطقه‌ای میان مناطق مرزی و مناطق داخلی در ایران بر توسعه ملی تأثیرگذار است. مختاری‌هشی، مومنی و باقری، (۱۳۹۳) در مقاله‌ی "تدوین راهبردهای آمایش مناطق مرزی؛ مطالعه موردی مرزهای شرقی کشور" به ارائه راهبردهای مناسب برای آمایش مناطق مرزی شرق کشور پرداخته و از مدل تحلیلی سوات برای اولویت‌بندی راهبردها استفاده نموده است. تریپاتی^۱ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با عنوان "تحقیق پیوندهای بین مرزها، مناطق و مطالعات مرزی"^۲ بیان می‌کند که مطالعات مرزی در رویکردش بیشتر حالت بین رشته‌ای دارد. در مناطقی که هنوز یکپارچگی منطقه‌ای شکل نگرفته است، مرزها مانند خطوط تقسیم شده بین دو کشور مورد مطالعه قرار می‌گیرد و رویکرد مطالعات نیز امنیتی می‌باشد. وی معتقد است که مرزها در اروپا بر اساس یک توافق بزرگ برای اتحاد بوجود آمده و مرزها یک عامل ترکیبی (چند منظوره) هستند در حالی که در جنوب آسیا، مطالعات مرزی در حال شکل‌گیری بوده و رویکرد مطالعات مرزی نیز امنیتی می‌باشد.

هرچند راجع به آمایش سرزمین و الگوی آمایش سرزمین کارهای پژوهشی انجام گرفته است ولی کار راجع به آمایش سرزمین و ارایه الگوی آمایش سرزمین در مناطق مرزی ایران انجام نشده و یا خیلی محدود کار انجام گرفته است بنابراین از آنجایی که این پژوهش به بررسی الگوی آمایش سرزمین در مناطق مرزی در استان خراسان جنوبی با استفاده از مدل سوات (SWOT) و تحلیل شبکه‌ای (ANP) پرداخته شده است موضوعی جدید می‌باشد.

مواد و روش‌ها

این پژوهش از نوع کاربردی و ماهیت آن توصیفی-تحلیلی است و از روش کمی استفاده شده است. داده‌ها و اطلاعات به صورت میدانی (پرسشنامه)، کتابخانه‌ای و اسنادی جمع‌آوری و برای تجزیه و تحلیل از مدل سوات (SWOT) و تحلیل شبکه‌ای (ANP) استفاده شده است. برای انجام کار، نقاط قوت و ضعف (به عنوان عوامل محیط داخلی) و فرصت و تهدید (به عنوان عوامل محیط خارجی) به روش دلفی جمع‌آوری و برای تکمیل اطلاعات و وزن دهی به هر یک از معیارها، زیرمعیارها و استراتژی‌ها، به کمک پرسشنامه از طریق ۳۰ نفر از صاحب نظران کارگروه آمایش سرزمین استان (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، استانداری، اقتصاد و دارایی، صنعت و معدن، آب منطقه‌ای، محیط زیست، میراث فرهنگی، استاندارد، جهاد کشاورزی، منابع طبیعی، برق منطقه‌ای، کار و امور اجتماعی، شرکت ارتباطات زیرساخت، گمرک، آب و فاضلاب استان) جمع‌آوری و بر اساس آن الگو و استراتژی آمایش استان مشخص و اولویت‌بندی گردید.

¹. Dhananjay Tripathi

². Interrogating Linkages Between Borders, Regions, and Border Studies

مدل سوات

تجزیه و تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها از متداول‌ترین روش‌ها و فنون در فرایند مدیریت استراتژیک است (Hill & Westbrook, 1997: 48). تجزیه و تحلیل سوات به عنوان یک ابزار مهم برای تصمیم‌گیری می‌باشد و برای تجزیه و تحلیل نظام‌مند محیط‌های درونی و بیرونی سازمانها به کار می‌رود (et al, 2002: 684). سازمان‌ها با شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها، با تدوین استراتژی از نقاط قوت استفاده، نقاط ضعف را برطرف، از فرصت‌ها بهره‌برداری و به مقابله با تهدیدها می‌پردازند. تجزیه و تحلیل سوات اساسی‌ترین عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر سیستم را احصاء می‌کند. این عوامل تحت عنوان عوامل استراتژیک تأثیرگذار بر آینده سازمان مطرح می‌شوند (Kangas et al, 2003: 352). عوامل داخلی و خارجی می‌توانند در موفقیت و عملکرد سازمان، محدودیت یا توانمندی ایجاد کنند (Houben et al, 1999: 127).

مدل تحلیل شبکه‌ای (ANP)

تاکنون ابزارها و روش‌های متعددی برای حل مسائل چند معیاره ارائه شده است. توماس ال، ساعتی در سال ۱۹۹۶ روش توسعه یافته‌ای تحت عنوان فرایند تحلیل شبکه‌ای را مطرح نمود. تحلیل شبکه‌ای یک چهارچوب با روابط سلسله‌مراتبی ارایه و اجازه می‌دهد روابط بین سطوح تصمیم‌گیری و خصیصه‌ها مورد بررسی قرار گیرد. تحلیل شبکه‌ای بازخورد رویکرد جایگزین شده سلسله‌مراتبی با شبکه در روابط بین سطوح است. در واقع فرایند تحلیل شبکه، تعمیم یافته فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی است و اجازه می‌دهد روابط متقابل پیچیده میان سطوح تصمیم‌گیری، صفات و معیارها، بدون رعایت ساختار سلسله‌مراتبی و به صورت چند وجهی مورد بررسی قرار گیرد.

مدل هیبریدی ANP-SWOT

هرچند که مدل سوات برای تنظیم استراتژی‌ها کارآمد است ولی تجزیه و تحلیل سوات در مراحل اندازه‌گیری و ارزیابی دارای نقاط ضعف است (Hill & Westbrook, 1997: 48). تجزیه و تحلیل سوات در تعیین اهمیت نسبی هر یک از عوامل توانایی لازم را ندارد (Kajanus, 2004: 503) تجزیه و تحلیل سوات هر یک از عوامل مورد نظر را به صورت مجزا و جداگانه و به طور خلاصه و خیلی کلی توصیف می‌کند و نتیجه تجزیه و تحلیل سوات لیستی ناقص از عوامل کیفی درونی و بیرونی ارائه می‌دهد و به همین دلیل نمی‌تواند به ارزیابی فرایند تصمیم‌گیری استراتژیک به طور جامع عمل نماید (Kangas et al, 2003: 352). لذا برای رفع نقاط ضعف مدل سوات می‌توان از یک روش ترکیبی استفاده نمود. سازمانی می‌تواند از فرصت‌ها به خوبی استفاده نماید که دارای نقاط قوت و قابلیت‌های مناسب باشد در غیر این صورت فرصت‌ها از دست می‌رود. لذا بین نقاط ضعف، قوت، تهدید و فرصت‌ها روابط داخلی وجود دارد در حالی که در روش سوات فرض بر استقلال این عوامل است. برای رفع این نقیصه از مدل ترکیبی ANP و SWOT استفاده می‌شود.

یافته‌های پژوهش

این پژوهش در برگرفته ۴ عامل اصلی شامل قوت (S)، ضعف (W)، فرصت (O) و تهدید (T) و هر کدام از عوامل

اصلی دارای ۴ زیر مجموعه می‌باشد. گزینه‌های پژوهش نیز استراتژی‌های SO، ST، WO و WT می‌باشند که در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱: معرفی عوامل، مؤلفه‌ها و گزینه‌های پژوهش

عامل	مؤلفه‌ها	گزینه‌ها (استراتژی‌ها)
قوت (S)	S1- موقعیت سرزمینی (ژئوپولیتیک و ژئواکونومیکی)	SO: (استراتژی تهاجمی) تقویت همزمان زیرساخت‌های توسعه و امنیت برای نیل به توسعه پایدار ST: (استراتژی محافظه کارانه) توسعه روابط با افغانستان برای حفظ بازار مصرف آن کشور WO: (استراتژی رقابتی) توسعه زیرساخت‌های کلیدی و صادرات WT: (استراتژی تدافعی) حذف موانع سرمایه گذاری در استان
	S2- بازارچه‌های مرزی، گمرک و منطقه ویژه اقتصادی	
	S3- وجود معادن غنی و فراوان	
	S4- تنوع اقلیمی و برخورداری از محصولات گرمسیری و سردسیری	
فرصت (O)	O1 - بازار مصرف کشورهای همسایه بویژه افغانستان	WO: (استراتژی رقابتی) توسعه زیرساخت‌های کلیدی و صادرات WT: (استراتژی تدافعی) حذف موانع سرمایه گذاری در استان
	O2 - فقدان تعارضات مرزی و ارضی بین دو کشور	
	O3 - امنیت نسبی موجود در مرز	
	O4 - اشتراکات فرهنگی و تاریخی ایران و افغانستان	
ضعف (W)	W1 - توسعه نامتعادل و ناموزون	WO: (استراتژی رقابتی) توسعه زیرساخت‌های کلیدی و صادرات WT: (استراتژی تدافعی) حذف موانع سرمایه گذاری در استان
	W2- پراکندگی مراکز جمعیتی و توزیع نامناسب جمعیت	
	W3 - ناپایداری سکونتگاهها در منطقه مرزی	
	W4 - ضعف زیرساختهای کلیدی (جاده - راه آهن و...)	
تهدید (T)	T1 - رقابت سایر کشور جهت حضور در بازار افغانستان	WO: (استراتژی رقابتی) توسعه زیرساخت‌های کلیدی و صادرات WT: (استراتژی تدافعی) حذف موانع سرمایه گذاری در استان
	T2 - بی‌ثباتی طرف افغان در مناسبات سیاسی و تجاری	
	T3 - حضور نیروهای نظامی فرا منطقه‌ای در افغانستان	
	T4 - توسعه نیافتگی کشور همسایه	

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

تشکیل مقایسات زوجی و محاسبه اوزان

در این قسمت مقایسات زوجی معیارها، زیرمعیارها و گزینه‌های پژوهش انجام می‌شود که با ایجاد سوپرماتریس اوزان نهایی را بدست می‌آوریم. این مراحل در نرم افزار سوپردسیژن انجام شده است.

مقایسه زوجی معیارها نسبت به هدف

۴ معیار اصلی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید با یکدیگر نسبت به هدف تشکیل مقایسه زوجی می‌دهند که در جدول زیر آورده شده است و سپس وزن معیارها محاسبه می‌شود.

جدول ۲: مقایسه زوجی معیارها نسبت به هدف (نرخ ناسازگاری: ۰,۰۱۲)

وزن نرمال	W	T	s	o	
۰,۲۹۰	۱,۴۵	۱,۶۴	۰,۸۵	۱,۰۰	O
۰,۳۱۵	۱,۹۴	۱,۲۰	۱,۰۰	۱,۱۸	S
۰,۲۰۶	۰,۹۷	۱,۰۰	۰,۸۳	۰,۶۱	T
۰,۱۸۹	۱,۰۰	۱,۰۳	۰,۵۲	۰,۶۹	W

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

معیار قوت با وزن ۰,۳۱۵ اولویت اول، معیار فرصت با وزن ۰,۲۹۰ اولویت دوم، معیار تهدید با وزن ۰,۲۰۶ اولویت سوم و معیار ضعف با وزن ۰,۱۸۹ اولویت چهارم را کسب کرده است.

مقایسه زوجی زیرمعیارهای فرصت

معیار فرصت دارای ۴ زیرمعیار است که مقایسه زوجی آنها در زیر آورده شده است.

جدول ۳: مقایسه زوجی زیرمعیارهای فرصت (نرخ ناسازگاری: ۰,۰۰۷)

وزن نرمال	o4	o3	o2	o1	
۰,۲۵۱	۱,۴۰	۰,۷۲	۱,۰۸	۱,۰۰	o1
۰,۲۳۶	۱,۳۶	۰,۶۸	۱,۰۰	۰,۹۲	o2
۰,۳۱۷	۱,۳۲	۱,۰۰	۱,۴۷	۱,۳۹	o3
۰,۱۹۶	۱,۰۰	۰,۷۶	۰,۷۴	۰,۷۱	o4

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

امنیت نسبی موجود در مرز (O3) با وزن ۰,۳۱۷، اولویت اول، بازار مصرف کشورهای همسایه بویژه افغانستان (O1) با وزن ۰,۲۵۱، اولویت دوم، فقدان تعارضات مرزی و ارضی بین دو کشور (O2) با وزن ۰,۲۳۶، اولویت سوم، اشتراکات فرهنگی و تاریخی ایران و افغانستان (O4) با وزن ۰,۱۹۶، اولویت چهارم را در بین زیرمعیارهای فرصت کسب کرده است.

مقایسه زوجی زیرمعیارهای قوت

معیار قوت دارای ۴ زیرمعیار است که مقایسه زوجی آنها در زیر آورده شده است.

جدول ۴: مقایسه زوجی زیرمعیارهای قوت (نرخ ناسازگاری: ۰,۰۱)

وزن نرمال	s4	s3	s2	s1	
۰,۳۳۷	۴,۳۷	۱,۰۶	۱,۱۸	۱,۰۰	s1
۰,۳۳۲	۴,۱۰	۱,۶۲	۱,۰۰	۰,۸۵	s2
۰,۳۶۸	۴,۱۳	۱,۰۰	۰,۶۲	۰,۹۵	s3
۰,۰۷۳	۱,۰۰	۰,۲۴	۰,۲۴	۰,۱۳	s4

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

بازارچه‌های مرزی، گمرک و منطقه ویژه اقتصادی (S2) با وزن ۰,۳۳۲، اولویت اول، موقعیت سرزمینی (ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی) (S1) با وزن ۰,۳۲۷، اولویت دوم، وجود معادن غنی و فراوان (S3) با وزن ۰,۲۶۸، اولویت سوم و تنوع اقلیمی و برخورداری از محصولات گرمسیری و سردسیری (S4) با وزن ۰,۰۷۳، اولویت چهارم را در بین زیرمعیارهای قوت کسب کرده است.

مقایسه زوجی زیرمعیارهای تهدید

معیار تهدید دارای ۴ زیرمعیار است که مقایسه زوجی آنها در زیر آورده شده است.

جدول ۵: مقایسه زوجی زیرمعیارهای تهدید (نرخ ناسازگاری: ۰,۰۱۲)

وزن نرمال	t4	t3	t2	t1	
۰,۳۸۲	۱,۸۷	۱,۴۵	۰,۸۵	۱,۰۰	t1
۰,۴۰۰	۳,۸۷	۲,۰۱	۱,۰۰	۱,۱۷	t2
۰,۱۸۶	۱,۳۷	۱,۰۰	۰,۵۰	۰,۶۹	t3
۰,۱۳۲	۱,۰۰	۰,۷۸	۰,۲۶	۰,۵۴	t4

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

بی‌ثباتی طرف افغان در مناسبات سیاسی و تجاری (T2) با وزن ۰,۴۰۰، اولویت اول، رقابت سایر کشور جهت حضور در بازار افغانستان (T1) با وزن ۰,۲۸۲، اولویت دوم، حضور نیروی‌های نظامی فرامنطقه‌ای در افغانستان (T3) با وزن ۰,۱۸۶، اولویت سوم و توسعه نیافتگی کشور همسایه (T4) با وزن ۰,۱۳۲، اولویت چهارم را در بین زیرمعیارهای تهدید کسب کرده است.

مقایسه زوجی زیرمعیارهای ضعف

معیار ضعف دارای ۴ زیرمعیار است که مقایسه زوجی آنها در زیر آورده شده است.

جدول ۶: مقایسه زوجی زیرمعیارهای ضعف (نرخ ناسازگاری: ۰,۰۰۸)

وزن نرمال	w4	w3	w2	w1	
۰,۲۵۳	۰,۴۵	۱,۸۰	۲,۴۰	۱,۰۰	w1
۰,۱۲۴	۰,۲۵	۱,۰۹	۱,۰۰	۰,۴۲	w2
۰,۱۳۴	۰,۳۱	۱,۰۰	۰,۹۱	۰,۵۵	w3
۰,۴۸۹	۱,۰۰	۳,۲۱	۳,۹۷	۲,۲۰	w4

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

ضعف زیرساخت‌های کالبدی (جاده - راه آهن و...) (W4) با وزن ۰,۴۰۰ اولویت اول، توسعه نامتعادل و ناموزون (W1) با وزن ۰,۴۰۰ اولویت دوم، ناپایداری سکونتگاه‌ها در منطقه مرزی (W3) با وزن ۰,۴۰۰ اولویت سوم و پراکندگی مراکز جمعیتی و توزیع نامناسب جمعیت (W2) با وزن ۰,۴۰۰ اولویت چهارم را در بین زیرمعیارهای ضعف کسب کرده است.

مقایسه زوجی روابط درونی معیارهای اصلی

معیار قوت با فرصت و تهدید و معیار ضعف نیز با فرصت و تهدید رابطه دارند بنابراین مقایسه زوجی روابط درونی به صورت زیر می‌باشد.

جدول ۷: مقایسه زوجی روابط درون معیاری نسبت به قوت

وزن نرمال	T	O	
۰,۷۰۹	۲,۴۳	۱,۰۰	O
۰,۲۹۱	۱,۰۰	۰,۴۱	T

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

جدول ۸: مقایسه زوجی روابط درون معیاری نسبت به ضعف

وزن نرمال	T	O	
۰,۶۳	۱,۷۰	۱,۰۰	O
۰,۳۷	۱,۰۰	۰,۵۹	T

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

تشکیل سوپر ماتریس اولیه، وزن دار وحدی

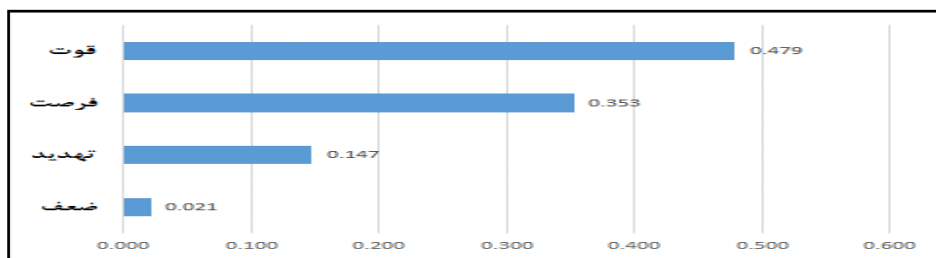
بعد از محاسبه اوزان معیارها، زیرمعیار و گزینه‌ها و روابط داخلی، اقدام به تشکیل سوپر ماتریس اولیه می‌کنیم که شامل اوزان نسبی است. سپس سوپر ماتریس وزن دار را تشکیل و پس از به توان رساندن سوپر ماتریس وزن دار و همگرا شدنش، سوپر ماتریس حدی تشکیل می‌شود، حاصل این وزن‌های همگرا شده همان وزن نهایی معیارها، زیرمعیارها و گزینه‌ها است.

جدول ۹: نتایج حاصل از سوپر ماتریس حدی

نام معیار	وزن نرمال شده بر اساس خوشه	وزن حاصل از سوپر ماتریس حدی	نام معیار	وزن نرمال شده بر اساس خوشه	وزن حاصل از سوپر ماتریس حدی
So	۰,۳۰۰۷۲	۰,۱۵۰۳۵۹	t1	۰,۰۴۱۶۱	۰,۰۱۰۴۰۲
St	۰,۲۲۸۸۴	۰,۱۱۴۴۳۱	t2	۰,۰۵۸۹۷	۰,۰۱۴۷۴۳
Wo	۰,۲۸۱۰۳	۰,۱۴۰۵۱۵	t3	۰,۰۲۷۳۳	۰,۰۰۶۸۳۲
Wt	۰,۱۸۹۴۱	۰,۰۹۴۷۰۵	t4	۰,۰۱۹۴۴	۰,۰۰۴۸۶۱
o1	۰,۰۸۸۴۶	۰,۰۲۲۱۱۶	w1	۰,۰۰۵۳۱	۰,۰۰۱۳۲۸
o2	۰,۰۸۳۲۲	۰,۰۲۰۸۰۶	w2	۰,۰۰۲۶۱	۰,۰۰۰۶۵۳
o3	۰,۱۱۱۶۶	۰,۰۲۷۹۱۵	w3	۰,۰۰۲۸۳	۰,۰۰۰۷۰۷
o4	۰,۰۶۹۳	۰,۰۱۷۳۲۵	w4	۰,۰۰۱۰۳	۰,۰۰۲۵۷۵
s1	۰,۱۵۶۴۹	۰,۰۳۹۱۲۲	O	۰,۳۵۲۶۵	۰,۰۸۸۱۶۲
s2	۰,۱۵۹۱۹	۰,۰۳۹۷۹۸	S	۰,۴۷۸۹۵	۰,۱۱۹۷۳۷
s3	۰,۱۲۸۴۶	۰,۰۳۲۱۱۵	T	۰,۱۴۷۳۵	۰,۰۳۶۸۳۸
s4	۰,۰۳۴۸۱	۰,۰۰۸۷۰۳	W	۰,۰۲۱۰۵	۰,۰۰۵۲۶۳

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

وزن نهایی معیارهای اصلی

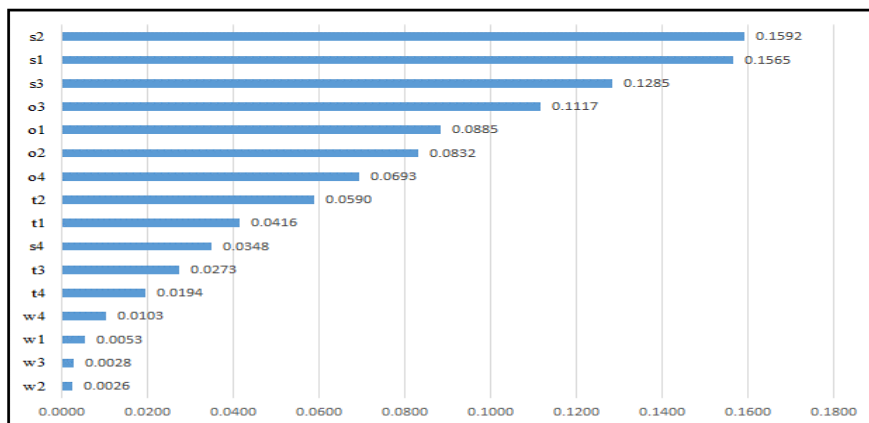

نمودار ۱: وزن و اولویت نهایی معیارهای اصلی منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

با توجه به نمودار بالا، نقاط قوت با وزن ۰,۴۷۹، اولویت اول، نقاط فرصت با وزن ۰,۳۵۳، اولویت دوم، تهدید با وزن ۰,۱۴۷، اولویت سوم و نقاط ضعف با وزن ۰,۰۲۱، اولویت چهارم را کسب کرده‌اند. معیار نقاط قوت با کسب تقریباً ۴۸ درصد از اهمیت کل دارای برتری پیش‌تاز است و این نشان‌دهنده اهمیت ویژه آن است.

وزن نهایی زیرمعیارها

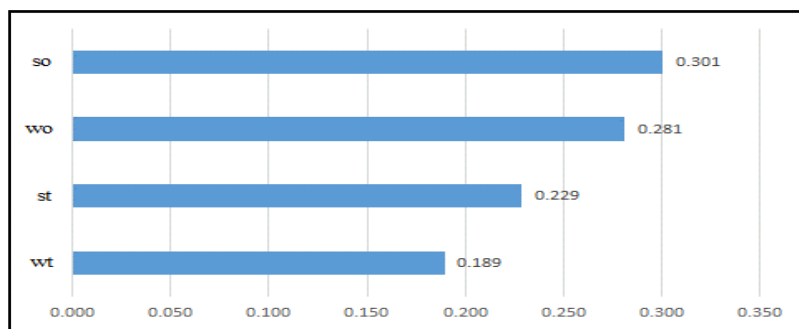
وجود بازارچه‌های مرزی، گمرک و منطقه ویژه اقتصادی (S2) با وزن ۰,۱۵۹۲، اولویت اول، موقعیت سرزمینی (ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی) (S1) با وزن ۰,۱۵۶۵، اولویت دوم، وجود معادن غنی و فراوان (S3) با وزن ۰,۱۲۸۵، اولویت سوم را در بین تمامی زیرمعیارها کسب کرده‌اند. همچنین پراکندگی مراکز جمعیتی و توزیع نامناسب جمعیت (W2) با وزن ۰,۰۰۲۶، اولویت آخر را در بین تمامی زیرمعیارها کسب کرده است.

نمودار ۲: وزن و اولویت نهایی زیرمعیارها منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

وزن نهایی گزینه‌ها

با توجه به نتایج سوپر ماتریس، وزن نهایی گزینه‌ها به صورت زیر می‌باشد.

نمودار ۳: وزن و اولویت نهایی گزینه‌ها منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

نتایج نشان می‌دهد که استراتژی (SO - تهاجمی)؛ تقویت همزمان زیرساختهای توسعه و امنیت برای نیل به توسعه پایدار با وزن ۰,۳۰۱، رتبه اول، استراتژی (WO - رقابتی)؛ توسعه زیرساخت‌های کالبدی و صادرات) با وزن ۰,۲۸۱، رتبه دوم، استراتژی (ST - محافظه کارانه)؛ توسعه روابط با افغانستان برای حفظ بازار مصرف آن کشور با وزن ۰,۲۲۹، رتبه سوم و استراتژی (WT - تدافعی)؛ حذف موانع سرمایه گذاری در استان) با وزن ۰,۱۸۹، رتبه چهارم را کسب کرده است.

بحث و جمع‌بندی

در خصوص آمایش مناطق مرزی ایران مطالعات، تحقیقات و مقالات متعددی با رویکردهای مختلف به مسائل مرزی و آمایش سرزمین صورت گرفته است که در برخی از آنها به راهبردهای آمایشی و برنامه‌ریزی نیز اشاره شده و اغلب از روش سوات برای تعیین و اولویت‌بندی استراتژی‌ها استفاده شده است. در مقایسه مرزها و مناطق مرزی در آسیا و اروپا، آنچه که تریپاتی در سال ۲۰۱۵ در مقاله‌ای آورده است مشاهده می‌شود که مطالعات مرزی در رویکردش بیشتر حالت بین رشته‌ای دارد. در مناطقی که هنوز یکپارچگی منطقه‌ای شکل نگرفته است، مرزها مانند خطوط تقسیم شده بین دو کشور مورد مطالعه قرار می‌گیرد و رویکرد مطالعات نیز امنیتی می‌باشد. وی معتقد است که مرزها در اروپا بر اساس یک توافق بزرگ برای اتحاد بوجود آمده و مرزها یک عامل ترکیبی (چند منظوره) هستند در حالی که در جنوب آسیا، مطالعات مرزی در حال شکل‌گیری بوده و رویکرد مطالعات مرزی نیز امنیتی می‌باشد.

لیکن تجزیه و تحلیل سوات در تعیین اهمیت نسبی هر یک از عوامل توانایی لازم را ندارد و هر یک از عوامل را به صورت مجزا و جداگانه و به شکل خلاصه و کلی توصیف می‌کند و روابط داخلی بین نقاط ضعف، قوت، تهدید و فرصت را مد نظر قرار نمی‌دهد لذا برای رفع این نقیصه از مدل ترکیبی سوات و تحلیل شبکه‌ای استفاده شده است. برای مقایسه و وزن‌دهی معیارها، زیرمعیارها و گزینه‌ها از نرم افزار سوپردسیژن استفاده و وزن هر یک از الگوها تعیین گردید. که استراتژی تهاجمی بیشترین وزن و اهمیت را کسب نموده است. بر اساس مطالعه انجام شده در چارچوب مدل سوات و تحلیل شبکه‌ای با بررسی محیط درونی استان خراسان جنوبی ۸ عامل درونی شامل نقاط قوت و ضعف و ۸ عامل خارجی شامل فرصت‌ها و تهدیدهای استان با نظر خبرگان و اسناد آمایشی استان شناسایی و وزن‌دهی و اولویت‌بندی شده است، مشخص گردید که الگوی مناسب برای استان مرزی خراسان جنوبی از نوع الگوها و استراتژی‌های تهاجمی است به بیان دیگر این استان برای حرکت به سمت توسعه و پیشرفت و اجرای طرح آمایش سرزمین بایستی استراتژی SO یعنی استفاده مناسب از فرصت‌ها با بهره‌گیری از نقاط قوت را به عنوان اولویت اول آمایش سرزمین مد نظر قرار دهد. نتایج بدست آمده از وزن‌دهی به زیر معیارها نیز بیانگر این واقعیت است که بازارچه‌های مرزی، گمرک و منطقه ویژه اقتصادی (S2) مهمترین نقطه قوت استان، امنیت نسبی موجود در مرز (O3) مهمترین فرصت استان، بی‌ثباتی طرف افغان در مناسبات تجاری و سیاسی (T2) مهمترین تهدید استان و ضعف زیرساختهای کالبدی (جاده، راه آهن و...) (W4) مهمترین نقطه ضعف استان می‌باشد.

منابع

حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۲)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی، چاپ سوم.

درايسدل، آلاسدير و بليک، جرالداچ (۱۳۷۶)، جغرافياي سياسي خاورميانه و شمال آفريقا، ترجمه دره ميرحيدر، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول.

سهامي، حبيب‌اله (۱۳۸۶)، آمایش و مکانیابی، تهران، انتشارات دانشگاه مالک اشتر.

عزتی، نصرالله، حیدری‌پور، اسفندیار، اقبالی، ناصر (۱۳۹۰)، نقش و جایگاه آمایش مناطق مرزی در نظام برنامه‌ریزی (مطالعه موردی: مناطق مرزی ایران)، فصلنامه علمی پژوهشی نگرشهای نو در جغرافیای انسانی، سال سوم، شماره چهارم: ۱۹۷-۱۷۹.

عندلیب، علیرضا و مطوف، شریف (۱۳۸۸)، توسعه و امنیت در آمایش مناطق مرزی ایران، فصلنامه باغ نظر، شماره ۱۲: ۷۶-۵۷.

مرکز ملی آمایش سرزمین (۱۳۸۵)، شرح خدمات آمایش سرزمین.

معصومی اشکوری، سید حسن (۱۳۷۶)، اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، تهران، انتشارات مولف.

مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۶)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران، سمت، چاپ سوم.

میرحیدر، دره (۱۳۸۵)، اصول و مبانی جغرافیای سیاسی، تهران، سمت، چاپ چهارم.

مختاری‌هشی، حسین، مومنی، مهدی، باقری، مهرداد (۱۳۹۳)، تدوین راهبردهای آمایش مناطق مرزی؛ مطالعه موردی مرزهای شرقی کشور، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۱۳۹۳، شماره سوم: ۲۵۴-۲۳۷.

مخدوم، مجید (۱۳۸۷)، شالوده آمایش سرزمین، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ یازدهم.

مهندسین مشاور ستیران (۱۳۵۴).

Anderson, J and L. Dowd. (1999). Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Signify cancer Regional Studies, Vol. 33.7, pp. 593- 604

Atzili, B & Kadercan, B. (2017). Territorial designs and international politics: the diverging constitution of space and boundaries , Territory, Politics, Governance, vol. 5(2) ,115–130

Frank, S. Spyra, M. Furst, C. (2017). Requirements for cross-border spatial planning technologies in the European context, Change Adaptation Socioecol. Syst, 3, 39–46

Hill, T., Westbrook, R. (1997). SWOT analysis: It's time for a product recall. Long Range Planning, 30, 46–52.

Houben, G., Lenie, K., Vanhoof, K. (1999). A knowledge-based SWOTanalysis system as an instrument for strategic planning in small and medium sized enterprises. Decision Support Systems, 26, 125–135.

Kajanus, M., Kangas, J., Kurttila, M. (2004). The use of value focused thinking and the A'WOT hybrid method in tourism management. Tourism Management, 25, 499–506.

Kangas, J., Kurttila, M., Kajanus, M., Kangas, A. (2003). Evaluating the management strategies of a forestland estate-the S-O-S approach. Journal of Environmental Management, 69, 349–358.

Niles H. (ed.).(1978). Border Regions: A Critique of Spatial Theory and an European Case Study; Human Settlement Systems: International Perspectives on Structure Change and public Policy. Ballinger Publication Co., pp. 246-261 Cambridge, UK.

Stewart, R., Moamed, S., Daet, R. (2002). Strategic implementation of IT/IS projects in construction: A case study. Automation in Construction,11, 681–694.

Tripathi , D. (2015). Interrogating Linkages Between Borders, Regions, and Border Studies Journal of Borderlands Studies , 1-13